

Opponensi vélemény

Tóth Gábor Attila

NEMDEMOKRÁCIA – Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai című

MTA doktori értekezéséről

Budapest, 2025. március 25.

Tóth Gábor Attila 2024 novemberében eljárásra bocsátott MTA doktori értekezése a *NEMDEMOKRÁCIA – Az alkotmányjogi patológia és terápia alapjai* című kötet. Hivatalos bírálatom a kötet egészét veszi alapul, mivel a terjedelmi korlátozás a tudomány szabadságához való alapjogot sértene, és a szerzői integritás valamint a szerzői személyiség szabad kibontakoztatásának tisztelete mint az emberi méltósághoz való jog összetevője megköveteli ennek a komplex és alaposan kidolgozott munkának ez egységében való, összefüggéseit átfogóan tekintő és minden részletre kiterjedő értékelését.

A fentiekre figyelemmel végzem el az MTA IX. GJO Doktori Szabályzata alapján a doktori mű tudományos eredményeinek, újdonságának, érdemeinek és hiányosságainak, valamint a feldolgozott adatok hitelességének vizsgálatát, különös figyelemmel az új tudományos eredményekre.

I.

A doktori mű központi kérdése az abnormális alkotmányos rendszerek elemzése, amely a demokratikus és nem demokratikus formációk közötti különbségekre épít. A szerző arra törekszik, hogy bemutassa a demokratikus helyreállítás eszközeit és a demokrácia ellenálló képességét növelő mechanizmusokat. E célkitűzés rendkívül aktuális és releváns, különösen a kortárs politikai környezetben, amikor számos országban tapasztalható az ún. „democratic blacksidings”, amely a demokrácia-építéssel ellentétes folyamatot ragadja meg.

A kötet főcíme – Nemdemokrácia – arra utal, hogy a szerző vállalkozása kiterjed mind az autokratikus, mind a totalitáriánus rendszerek eszköztárának elemzésére, kiemelten értékelve azokat a (nem kizárólag) jogi instrumentumokat, amelyeket a demokráciából való drasztikus vagy „soft” átmenethez használnak a „rendszergazdák”.

A szerző megközelítése és alaphangja összhangban áll azzal a hazai alkotmányjogi iskolával, amelynek részese és oktatója – ez a liberális demokrácia értékeiből kiinduló alkotmányos hagyomány (alapítóiként és képviselőiként lásd mások mellett Halmai Gábor, Sajó András, Kis János professzorokat).¹ Stílusát tekintve a doktori mű követi a szerző korábbi tudományos monográfiáit (lásd A jogok törvénye: Értekezések az alkotmányos szabadságról, Gondolat, Budapest, 2014; Túl a szöveg: Értekezés a magyar alkotmányról, Osiris, Budapest, 2009).

A kortárs közjogi szakirodalomban egyre inkább előtérbe kerül az a szemlélet, hogy a tisztán alkotmányjogi elemzés nem képes magyarázatot adni az alkotmányosság komplex jelenségeire, nem reflektál kellően a társadalomtudományokra és az alkotmányos környezetre (*constitutional law vs. constitutional studies approach*).² Különösen a hibrid, álcázott alkotmányos rendszerek

¹ Jellegében a mű közvetlen előzményének említhető Sajó András – Uitz Renáta: A szabadság alkotmánya. Bevezetés a jogi alkotmányosságba (ford. Erdélyi Ágnes). HVG-ORAC, Budapest 2019

² Az elsők között összehasonlító alkotmányjogi fókusszal lásd Ran Hirschl: From comparative constitutional law to comparative constitutional studies. International Journal of Constitutional Law 2013/1. 1–12.; Ran Hirschl: Comparative Matters: The Renaissance of Comparative Constitutional Law (Oxford: OUP 2014) 151–190.; Mark

diszfunkcióit nehéz azonosítani kizárólag jogi megközelítéssel.³ Az alkotmányok – és az egyes alkotmányos intézmények – nem vákuumban léteznek. Mint a 21. század első évtizedei mutatják, a szabadságküzdelmek mindig megújulnak, és a régiek mellett új ellenfelekkel is meg kell birkózni. Körülményes jogi eszközökkel, gyakran a formális jog ellenében. Ezért igazolható, hogy a szerző *klasszikus alkotmánytani és összehasonlító alkotmányjogi* megközelítés mellett filozófiai és politológiai módszert is alkalmaz.

Teszi ezt olyan korban, amikor az alkotmányosságot és annak építőköveit: az alkotmányos demokráciát, a hatalommegosztást, a jogállamiságot, az emberi jogok tiszteletét egyre több támadás érti; amikor populista vezetők és az autoriter hatalomgyakorlás vagy az illiberalizmus elkötelezettjei ezeket az értékeket változatos okokból – a biztonság vagy az identitás védelmére, a többség akarata, a nemzet túlélésére hivatkozással – megkérdőjelezzik, relativizálják, bűnbakká teszik. Minősített eset az alkotmányos cinizmus (Sajó András megfogalmazásában *ruling by cheating*⁴), amelynek képviselői az értékeket ugyan hangoztatják, de azok tartalmát homályosnak, bizonytalanoknak, nemzetről nemzetre eltérőnek festik le. A történelem ilyen időszakában különösen fontos a szembesítés: mi az az *a'proiri* érték, amely veszélyben forog.

Európában a kortárs magyar és lengyel alkotmányos rendszerrel kapcsolatban többféle jelzős szerkezet merült fel kritikai elemzésekben: hibrid rendszer,⁵ abuzív alkotmányosság,⁶ populista alkotmányosság,⁷ posztdemokratikus⁸ vagy illiberális rezsim,⁹ új – 21. századi – autokrácia.¹⁰

Tushnet: *Advanced Introduction to Comparative Constitutional Law* (Cheltenham: Edward Elgar Cheltenham 2018) 8–16.

³ A szabályfixáció meghatározásához és veszélyeihez lásd különösen Jakab András: *Miért nem működik jól a magyar jogrend és hogyan javíthatjuk meg?* MTA Law Working Papers 2018/1. 1–10.

⁴ Sajó András: *Ruling by cheating. Governance in illiberal democracy* (Cambridge: Cambridge University Press 2021)

⁵ András Jakab: *What Can Constitutional Law Do against the Erosion of Democracy and the Rule of Law? On the Interconnectedness of the Protection of Democracy and the Rule of Law.* *Constitutional Studies* 2020/5; András Jakab: „What is Wrong with the Hungarian Legal System and How to Fix it. Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper No. 2018 – 13 (13 July 2018). A politikatudományi megközelítéshez lásd András Bozóki – Dániel Hegedűs: *An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union.* *Democratization* 2018/7. 1173–1189.

⁶ David Landau: *Abusive constitutionalism.* *University of California Davis Law Review* (47) 2013. 189–260., 208–211.

⁷ Martin Belov (ed.): *Populist Constitutionalism and Illiberal Democracies. Between Constitutional Imagination, Normative Entrenchment and Political Reality* (Intersentia 2021); Paul Blokker – Bojan Bugarcic – Gábor Halmi: *Introduction: Populist Constitutionalism: Varieties, Complexities, and Contradictions.* *German Law Journal* 2019/3. 291–295.; Paul Blokker: *Populist constitutionalism*, in Carlos de la Torre (ed.): *Routledge Handbook of Global Populism* (London: Routledge 2018).

⁸ Ádám Antal: *A posztmodernitásról és a posztdemokráciáról.* *Közjogi Szemle* 2012/1. 2–8.

⁹ Az illiberális alkotmányosság kifejezés mellett érvel Drinóczi és Bień-Kacała, ld. Tímea Drinóczi – Agnieszka Bień-Kacała: *Illiberal Constitutionalism in Poland and Hungary. The Deterioration of Democracy, Misuse of Human Rights and Abuse of the Rule of Law* (Routledge 2021). A kifejezés azért lehet adekvát, mert Magyarország miniszterelnöke is így minősítette a rendszert („illiberális állam”): A munkaalapú állam korszaka következik. Orbán Viktor beszéde a XXV. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban 2014. július 26. Tusnádfürdő (Băile Tușnad), 2014. július 28. Sajó András szerint sem oximoron az illiberális demokrácia kifejezés, lásd András Sajó: *Ruling by cheating. Governance in illiberal democracy* (Cambridge: Cambridge University Press 2021) 56skk.

¹⁰ Gábor Attila Tóth: *Constitutional Markers of Authoritarianism.* *Hague Journal on the Rule of Law* 2019/1.

A hivatkozott művek segítik az eligazodást, azzal, hogy a „hibrid” jelző inkább tartalomsemleges a „nemdemokratikus” berendezkedés jellegadó vonásairól, amely anti-konstitucionalistaként ragadható meg; míg a „populista” alkotmányosság – legalábbis európai – vonatkozásban cáfolható.¹¹ Mindezekre figyelemmel plauzibilis, hogy Tóth Gábor Attila nem az alkotmányjogi, hanem a „vegyes” (történeti, filozófiai, elméleti és esetjogi) megközelítést választotta. Ez összhangban áll Jakab megközelítésével is, aki szerint „(a)z intézmények három komponensből, pontosabban ezek összjátékából állnak: (1) formális szabályokból, (2) tényleges gyakorlatokból, valamint (3) narratívákból.”¹² Ezt a meglátást a magam részéről azzal egészítem ki, hogy bár a narratíva fontos, de sokféle lehet, attól függően, hogy *ki a beszélő* – így a társadalomtudományi elemzésben a szerepe korlátozott.

II.

Az értekezésként benyújtott kötet fontos és releváns hozzájárulás a demokráciatanulmányokhoz. A 20. század második felében az alkotmányos demokrácia mint a demokrácia jogállami formája jelent meg, és az ideális modell elér(hető)sége állt a tudományos elemzések középpontjában. Elméleti ideálunk az az alkotmányos demokrácia, amelyben az alkotmányosság követelményeinek az érvényesülése számonkérhető. Az alkotmányosság alapelvei – mint a jogállamiság, az alapvető jogok védelme, a demokratizmus, a hatalommegosztás, a parlamentarizmus és így tovább – alkotmányelméletileg igazolt, nemzetközi dokumentumokban megerősített követelmények, az (európai) alkotmányos kultúra vívmányai. Ezek az alkotmányosság értékelésekor tartalmi mérceként funkcionálnak, *normatív követelmények*: alapelveként kötelező érvényű előíró szabályok, nem pusztán ajánlások (értékek), azaz ezekkel összhangban kellene állnia az alkotmányszövegnek, a jogszabályok tartalmának, a jogalkotási folyamatnak, az alkotmány- és jogértelmezésnek, valamint a jogalkalmazásnak, az alkotmányos gyakorlatnak.

A felsorolt követelményeknek általános vagy kizárólagos érvényű jogi definíciójuk azonban nincs, tekintettel jog- és társadalomfilozófiai meghatározottságukra, eszmetörténeti fejlődésükre, politikatudományi megközelítéseikre, ugyanakkor jogilag releváns lényeges sajátosságaik összefoglalhatók. Legalábbis ez volt a közvélekedés.

Míg a 20. század második fele – két világégést követően – az alkotmányosság értékeinek a megerősítéséről szólt, addig a 21. század kezdetén megtorpanás és erőteljes visszaesés (backlash)¹³ tapasztalható.

¹¹ Lásd Fruzsina Gárdos-Orosz – Zoltán Sente: Populist challenges to constitutional interpretation: an assessment, in Fruzsina Gárdos-Orosz – Zoltán Sente (eds.): Populist Challenges to Constitutional Interpretation in Europe and Beyond (Abingdon: Routledge 2021) 313–325.; Zoltán Sente: Populism and populist constitutionalism, in Fruzsina Gárdos-Orosz – Zoltán Sente (eds.): Populist Challenges to Constitutional Interpretation in Europe and Beyond (Abingdon: Routledge 2021) 3–28.; Sente Zoltán: A populista alkotmányosság mítosza Magyarországon és Lengyelországban. Populista vagy tekintélyelvű alkotmányosság? Közjogi Szemle 2022/1. 11–16.

¹² Lásd Jakab: Miért nem működik jól... 1.

¹³ Steven Levitsky – Daniel Ziblatt: How democracies die. What history reveals about our future. Penguin Books 2019., Tom Ginsburg – Aziz Z. Huq: How to save constitutional democracy. The University of Chicago Press, Chicago, London 2018., Iulia Motoc – Paulo Pinto de Albuquerque – Krzysztof Wojtyczek (szerk.): New

Ideális körülmények között a *demokrácia-elv* alkotmányjogi értelmezésének több összetevője van, és ahhoz, hogy demokratikus társadalomról beszélhessünk, több feltétel együttes teljesülése szükséges. A legalapvetőbb követelmény, hogy a polgároknak a politikai élet tényleges alanyaivá és a politikai közösség egyenlő méltóságú tagjaivá váljanak. Ehhez pedig – az államok szintjén – szükséges a népszuverenitás elvének elismerése, a politikai részvételi jogok garantálása, és a *hatalomgyakorlás társadalmi kötöttsége*.¹⁴ Demokratikus berendezkedésről akkor beszélhetünk, ha elismerést nyer az érdek- és értékluralizmus, ha az alapvető döntéshozatal demokratikus módon, a *többségi elv* alkalmazásával történik, amelyet a közösség alapvető ügyeiben a konszenzus-elv egészít ki, biztosított a kisebbségek védelme, és a politikai kisebbségnek tényleges lehetősége van arra, hogy többséggé váljon szabad és tisztességes választások útján, amely a békés hatalomváltást biztosítja, amely ennek eredményeképpen biztosítja az adott berendezkedés *legitimációját*, a polgárok általi elfogadását és támogatását.¹⁵ Ennek előfeltétele a szabadságjogok és a jogegyenlőséget garantálása, valamint az esélyegyenlőség elősegítésére törekvő különböző *szolidaritási mechanizmusok* révén.¹⁶ Fontos összetevő az emberi jogok – azon belül különösen a részvételi jogok – érvényesülése, valamint a *civil társadalom* létezése és szabad működése, a tényleges, széles körű, *aktív részvétel* a közügyek intézésében, a többpártrendszer, és a transzparencia, a nyilvánosság, továbbá a közvélemény szabad formálódása.¹⁷

Ez az ideális alkotmánytani modell ugyanakkor azzal a kockázattal együtt értelmezendő, hogy az alkotmányos demokrácia intézményrendszere hagyományosan állami keretek között is rendkívül sérülékeny és számos veszélynek kitett. Ilyen veszélyek a pártok oligarchizálódása és a pártokon belüli akaratképzés megmerevedése, a nép (közvélemény) tömegmédia általi manipulálása, az állami szakapparátus önállósulása, a polgárok hiányzó részvétele (politikai apátia), a pluralizmussal szemben a közjó egyoldalú meghatározása, a polgárok érdemi, valós részvételének háttérbe szorulása, a konfliktusok igazgatási úton való feloldása (nem demokratikus eljárásban), az alkotmányozó hatalom kihasználása (megfelelő kormányzati többségnél), a korábbi hatalmi ellensúlyok függősége (alkotmánybíráskodás visszaszorítása, bírói függetlenség adminisztratív korlátozása), a centralizáció, erős hierarchia, az

Developments in Constitutional Law. Essays in Honour of András Sajó. Eleven International Publishing, The Hague 2018., Cesare Pinelli: The Populist Challenge to Constitutional Democracy. *European Constitutional Law* 2011. 1. sz. 5-16. o., Ádám Antal: A posztmodernitásról és a posztmodernitásiáról. *Közjogi Szemle* 2012. 1. sz. 1-12. o.

¹⁴ A hatalomgyakorlás társadalmi kötöttsége a népért, a nép érdekében való kormányzás követelményét jelenti, az önkényes közhatalmi döntések tilalmát és a döntésekért való elszámoltathatóságot (accountability) valamint felelősséget (responsibility). L. részletesen Petrétei József: Az alkotmányos demokrácia alapintézményei. Dialóg Campus, Budapest-Pécs 2009. 15-18. o., Chronowski Nóra – Petrétei József: Az alkotmányjogi felelősségről. *Jogtudományi Közöny* 2012. 7-8. sz. 277-287. o.

¹⁵ Giovanni Sartori: Demokrácia. Osiris, Budapest 1999. 28-29. o., Petrétei: Az alkotmányos demokrácia... 20-29. o.

¹⁶ A demokrácia jogállami formájához szükséges továbbá a bírói függetlenség garantálása és a hatalommegosztás elvének elismerése. Karl Doebring: Demokratiedefizit in der Europäischen Union? *Deutsche Verwaltungsblatt* 1997. 19. sz. 1133-1134. o.

¹⁷ Petrétei: Az alkotmányos demokrácia... 43-46. o.

érdekképviseltek kikapcsolása, visszaszorítása, szociális partnerség felszámolása.¹⁸ A hibrid, populista és illiberális berendezkedések sajátosságainak azonosítására irányuló alkotmányjogi szakirodalom ma már rendkívül kiterjedt.¹⁹

¹⁸ Ádám Antal 2012-ben összesen húsz pontban foglalta össze a jellemző veszélyeket: „Főleg francia, olasz, görög, orosz és magyar tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az ún. *posztdemokrácia a posztmodernitás alkotmányos jogállami demokráciájának olyan variánsa, mutánsa, változata*, amelynek gyakori jellemzői a következők: 1) az ún. nemzeti múlt vívmányainak és némely összetevőjének a korszakjellemzőktől eltekintő, differenciálatlan dicsőítése; 2) az ország vegyes nemzetiségű illetve etnikumú népének egységes nemzetté minősítése; 3) az ilyen nemzeti egység, összefogás és együttműködés elsődleges értékévé illetve hajtóerővé nyilvánítása és ennek érvényesítésére törekvés; 4) a nemzet és bizonyos nemzetinek tekintett vallás vagy vallások sorsának összekapcsolása és az ilyen vallások előnyös kezelése, a nacionalista vallásosság elemeinek – pl. magyarok Istene, magyarok Nagyasszonya – megjelenése; 5) a deszekularizáció és a reszakralizáció kedvezményezése; 6) az alkotmányozási eljárás egyszerűsítése, a törvényhozó hatalmat gyakorló parlament alkotmányozó hatalommal való felruházása, a választópolgárok, illetve a társadalom jelentős (tudományos, gazdasági, vallási, kulturális, művészeti stb.) intézményeinek kirekesztése az alkotmányozó eljárásból; 7) a kormányzati rendszert alkotó központi állami szervek (különösen a parlament, az államfő és a Kormány) közül kizárólag a Kormány alaptörvényi felruházása a tárgykörök szerint nem nevesített, tehát általános, és ezáltal szinte korlátlan központi főhatalommal, amellyel eltérően az államfő és a parlament csak az Alaptörvényben vagy törvényben kifejezetten megjelölt hatásköri jogokat gyakorolhat; 8) az alkotmánybíráskodás szerepének módosítása, korábbi hatásköri jogainak szűkítése; 9) a túlnyomó parlamenti többséggel rendelkező politikai erők alkotmányozó hatalmának kihasználása más hatalmi ágazatok és önálló központok politikai arcúlatának illetve függőségének formálására; 10) a Kormány és az érdekképviselői szervezetek bizonyos tárgykörökben alkalmazott *konszenzuális* együttműködésének megszüntetése vagy konzultatívra sorvasztása; 11) a választópolgárok által választott, tehát eredeti illetve közvetlen legitimitációval, vagyis felhatalmazottsággal rendelkező szervezetek és szervek számának és szerepének mérséklése; 12) a közhatalom szervezetének vertikális hierarchizálása és erős központosítása, a települési, a területi és az intézeti autonómiák anyagi és egyéb önállóságának, döntési jogosítványainak csökkentése, a Kormány vagy más központi közigazgatási hatóságok kihelyezett (dekoncentrált) szerveinek szaporítása és hatáskörük bővítése; 13) a tudományos, művészeti, kulturális, oktatási, nevelési, tömegközlelési, egészségvédelmi, szociális, sport stb. intézmények növekvő hányadának államosítása, egyháziasítása, illetve politikai arcúlatának egységesítése; 14) számos önállóan és hatékonyan működő szakmai intézet illetve szolgáltató alakzat kényszerű összevonásával nagyméretű, bonyolult belső hierarchizáltsággal és szerény eredményességgel funkcionáló szervezeti komplexumok létrehozása; 15) több gazdasági természetű közszolgáltatások köztulajdoni jellegének bővítése; 16) érvelő egyensúlyozás, esetleg finom fortély helyett engesztelhetetlenül gyűlölködő eszközök és módszerek alkalmazása a legális politikai ellenfelekkel szemben némely politikai erők részéről; 17) bizonyos hatalomra jutott politikai erők kiválasztottságának, kizárólagos nemzeti, hazafias kiválóságának fanatikus hirdetése, a politikai ellenfelek hazaárulóvá és bűnössé nyilvánítása, a lelkesült, valamint az érdekeltségéből vagy megfélemlítésből kényszerült vazallusok számának emelkedése; 18) a pártosodás gyakori belterjessé és öncélúvá torzulása, a civil szervezetek, a társadalmi mozgalmak tiltakozásainak, követeléseinek, igényeket, elvárásokat, probléma-megoldásokat, fejlesztési koncepciókat kimunkáló fellépéseinek élénkítése; 19) a jövedelmek egyenlőtlenségének feltűnő növekedése, a társadalmi esélyegyenlőség és integráció érvényesülésének szűkülése; 20) a nélkülözők, a kirekesztettek, a támogatást igénylők számának emelkedése, néhány egyházi és számos jótékonyági szervezet szolidáris, szociális, karitatív szervező és segítő munkásságának felértékelődése.” Ádám Antal: A posztmodernitásról és a posztdemokráciáról. *Közjogi Szemle* 2012. 1. sz. 10-12.

¹⁹ L. pl. András *Sajó*: Ruling by cheating. Governance in illiberal democracy. CUP, Cambridge 2021., Martin *Belov* (szerk.): Populist Constitutionalism and Illiberal Democracies. Between Constitutional Imagination, Normative Entrenchment and Political Reality. Intersentia, 2021. Paul *Blokker* – Bojan *Bugaric* – Gábor *Halmai*: Introduction: Populist Constitutionalism: Varieties, Complexities, and Contradictions. 20 *German Law Journal* 2019. 3. sz. 291–295. o., Paul *Blokker*: *Populist constitutionalism*. In: Routledge Handbook of Global Populism (szerk. Carlos de la Torre). Routledge, London 2018., Gábor Attila *Tóth*: Constitutional Markers of Authoritarianism. 11 *Hague Journal on the Rule of Law* 2019. 1. sz., András *Jakab*: What Can Constitutional Law Do against the Erosion of Democracy and the Rule of Law? On the Interconnectedness of the Protection of Democracy and the Rule of Law. 6 *Constitutional Studies* 2020. 5. sz.

Ezt a sort gazdagítja Tóth Gábor Attila könyve, amelynek különös érdeme, hogy nemcsak a szűk, tudományos közönség számára követhető, hanem széles olvasói kört szólít meg, mert stílusa olvasmányos, metaforái szemléletesek, történeti példái meggyőzőek.

III.

A kutatás módszertana megalapozott, mivel a szerző különböző tudományágakból merítve törekszik megértetni az alkotmányos patológiát. Az orvosi *patológia fogalmának átvétele jogi kontextusba innovatív megközelítést jelent, mert lehetővé teszi, hogy új perspektívából közelítsük meg a jogrendszerek diszfunkcionalitását*; ugyanakkor teret nyit annak a – jogszociológia és szociálpszichológia határát érintő – felvetésnek, hogy vajon összefüggenek-e a jogi rendszerek zavarai a társadalom tagjainak jogkövetési attitűdjeivel (mennyire fontos az alkotmány, a jogállam, a jogegyenlőség; vagy az esélyegyenlőség, a pluralizmus, a tolerancia mint demokratikus érték, stb.).²⁰

A szerző a nemdemokráciát olyan politikai rendszerek összességeként definiálja, amelyek nemcsak hogy nem demokratikusak, hanem a demokrácia ideáltípusának ellentétei is. E fogalom magában foglalja a hagyományos autoriter és totalitárius rendszereket, valamint azokat az újabb formációkat, amelyek a demokrácia látszatát igyekeznek fenntartani.

Az értekezés hangsúlyozza, hogy a nemdemokrácia nem csupán a demokratikus normák hiányát jelenti, hanem az alkotmányos patológia körébe tartozik, amely az alkotmányos struktúrák zavarait és diszfunkcionalitását vizsgálja. A szerző a patológia fogalmát orvosi értelemben használja, kettős értelemben: egyrészt a jogi rendszerekben is léteznek „beteg” állapotok, amelyek diszfunkciót és abnormalitást jeleznek, másrészt diagnosztikai eszközként azonosíthatók az alkotmányos zavarok. Ezáltal Tóth Gábor Attila értekezése új perspektívát kínál az alkotmányjogi zavarok megértéséhez, miközben figyelembe veszi a jogi rendszerek komplexitását és azok társadalmi kontextusát.

A doktori értekezés célja továbbá a demokratikus helyreállítás eszközeinek bemutatása is. A szerző arra törekszik, hogy új megvilágításban tárja fel a demokratikus alkotmányosság elveivel és gyakorlataival ellentétes uralmi képleteket. Az értekezés tehát nemcsak a nemdemokráciák leírására koncentrál, hanem azok ellenálló képességét növelő mechanizmusokat is vizsgál.

Mint már említettem, a szerző több metaforát is alkalmaz az alkotmányos rendszer leírására, amelyek segítik a jogi és politikai struktúrák megértését. Az egyik ilyen metafora a gépi szerkezet, amely az államszerkezet alkotóelemeit – mint például a kormány, a törvényhozás és a bíróságok – egy jól működő gép részeként ábrázolja. A szerző hangsúlyozza, hogy ha az államgépezetet mérnöki pontossággal tervezik és üzemeltetik, akkor az hatékonyan működik. Ez a metafora utal arra, hogy az alkotmányos intézmények közötti harmonikus együttműködés elengedhetetlen a demokratikus rendszerek fenntartásához. A másik jelentős metafora az emberi

²⁰ Fekete Balázs – Bartha Attila – Gajduschek György – Gulya Fruzsina: Rights Consciousness in Hungary and Some Comparative Remarks. Could an Increasing Level of Rights Consciousness Challenge the Autocratic Tradition? Review of Central and East European Law (47) 2022/2 220-248.

test, amely az államot élő organizmushoz hasonlítja. Az alkotmányos intézmények az állam különböző részeiként működnek, és a hatalmi egyensúly fenntartása biztosítja az „egészséges” államszervezetet. Ha ez az egyensúly felborul, akkor a rendszer „betegségeket” tapasztalhat, amelyek destabilizálják a politikai struktúrát. E metafora alapján a demokratikus intézmények közötti kölcsönhatások és azok egészséges működése kulcsfontosságúak a társadalom stabilitása szempontjából.

E második metaforával kapcsolatban *néhány fenntartás* azért megfogalmazható.²¹ Az állam és az egyén közötti metaforák figyelmen kívül hagyják az intézményi struktúrák és a személyes cselekvések közötti különbséget. Az állam működése sokkal bonyolultabb, mint az egyéni szándékok összessége, és a metaforák gyakran leegyszerűsítik ezt a komplexitást. Az emberi tulajdonságokkal való analógia gyakran figyelmen kívül hagyja, hogy az állam egy társadalmi konstrukció, amely különböző intézmények és normák összessége. A metaforák így nem képesek megfelelően tükrözni a társadalmi dinamika és a hatalmi viszonyok összetettségét. Végül, a metaforák kultúrák közötti eltéréseket is figyelmen kívül hagynak. A különböző kultúrák más-más módon értelmezik az emberi tulajdonságokat, így a metaforák nem univerzálisan alkalmazhatók az állam leírására. Hayek szerint például az igazságosság és a politikai struktúrák nem kapcsolhatók össze az egyéni szándékokkal, mivel az intézmények működése személytelen mechanizmusokon alapul, így az emberi tulajdonságokkal való analógia félrevezető lehet.²² Rawls pedig azt emeli ki, hogy a politikai igazságosság fogalma nem csupán az egyének közötti interakciókra épül, hanem komplex társadalmi struktúrákra is, amelyek nem redukálhatók egyéni jellemzőkre. Mill azt állítja, hogy a beavatkozás - akár az állam, akár az egyén részéről - megzavarhatja a személyes fejlődést és az önrendelkezést. Ez a kritika megkérdőjelezi annak legitimitását, hogy az államot paternalista tekintéllyel rendelkező személynek tekintsük, és ehelyett azt javasolja, hogy az egyéni szabadság tiszteletben tartásának kell felülkerekednie a paternalista impulzusokon.²³ Gaus szerint a metaforák leegyszerűsíthetik az összetett politikai valóságot, ami a társadalmi jelenségek torz megértéséhez vezet. Azáltal, hogy a kérdéseket egy bizonyos módon keretezik, a metaforák elfedhetik a politikai helyzetek alapos elemzéséhez elengedhetetlen fontos árnyalatokat és összetettséget. Amikor egy metafora dominánssá válik, meghatározhatja a diskurzus határait, korlátozva a vizsgálat körét. Gaus rámutat, hogy az egyetlen metaforára való támaszkodás

²¹ Neu, Jerome, 'Plato's Analogy of State and Individual: *The Republic* and the Organic Theory of the State', *On Loving Our Enemies: Essays in Moral Psychology* (New York, 2012; online edn, Oxford Academic, 20 Sept. 2012), Poppel, Lotte van, and Roosmaryn Pilgram. 2023. "Types of Resistance to Metaphor." *Metaphor and Symbol* 38 (4): 311–28.

²² Hayek bírálja a konstruktivista nézeteket, amelyek feltételezik, hogy az emberi ész képes hatékonyan megtervezni a társadalmi intézményeket. Azt állítja, hogy az ilyen nézetek „szinoptikus téveszméhez” vezetnek, amikor az ember tévesen azt hiszi, hogy minden releváns tény megismerhető és manipulálható egy ideális társadalmi rend létrehozása érdekében. Hayek számára az igazi szabadság az egyéni szabadságból, nem pedig az állami beavatkozásból fakad. Amellett érvel, hogy az állam szerepe inkább a szabadságot elősegítő feltételek megteremtése kell, hogy legyen, mintsem az egyének életét irányító jóindulatú erőként való fellépés. Hayek, F. A.: *Law, legislation and liberty vol. 1: rules and order*. London: Routledge Classics 1973.

²³ Turner, Jonathan. 2023. "On the Expressive Theory of Paternalism." *Jurisprudence* 15 (3): 307–24. doi:10.1080/20403313.2023.2287329.

vakfoltokat hozhat létre, megakadályozva a gondolkodókat abban, hogy alternatív perspektívákat vagy kereteket vegyenek figyelembe, amelyek mélyebb betekintést nyújthatnak a politikai kérdésekbe.²⁴

Kétségtelen, hogy a patológia fogalmának alkalmazása a jogra lehetővé teszi a demokratikus rendszerek anomáliáinak és betegségeinek azonosítását, de kérdéses, hogy mennyire hatékonyan integrálható az orvosi terminológia a jogi diskurzusba, mert nem minden esetben világos, hogyan kapcsolódnak az orvosi metaforák a jogi elméletekhez, és hogy ezek mennyire segítik elő a komplex politikai jelenségek megértését.

IV.

Tóth Gábor Attila munkája nemcsak Magyarországra vonatkozik, hanem globális jelenségként is értelmezi a demokrácia hanyatlását. A szerző arra figyelmeztet, hogy világszerte egyre több országban tapasztalható az autokratikus tendenciák növekedése, ahol a demokratikus intézmények iránti elégedetlenség fokozódik. Az értekezésben nem említett, de hasznosnak bizonyuló további források lehetnek olyan művek, amelyek a demokrácia hanyatlását és az autokrácia felemelkedését vizsgálják különböző régiókban, például Ázsiában vagy Latin-Amerikában. Ezek a művek segíthetnek abban, hogy az értekezés még átfogóbb képet adjon a demokrácia 21. századi válságáról.

Összességében azonban Tóth Gábor Attila értekezése jól megalapozott és átfogó képet ad a magyar alkotmányos rendszer változásairól. Meglátásai relevánsak és időszerűek, mivel rávilágítanak a demokrácia gyengülésének okaira, valamint arra, hogy milyen szerepet játszanak a hatalmi intézmények az alkotmányos keretek között. A magyar szakirodalomban ugyanakkor számos alkotmányjogász foglalkozott az utóbbi másfél évtizedben ezekkel a jelenségekkel, ami a kötetben reflektálatlanul maradt.

Az értekezés főként a jogi és politikai keretekre összpontosít, nem mindig veszi figyelembe a társadalmi és gazdasági tényezők hatását a demokrácia működésére. A gazdasági egyenlőtlenségek, a szociális feszültségek és a társadalmi mobilitás kérdései jelentős hatással lehetnek a demokratikus intézmények stabilitására. A politikai kultúra és a társadalmi normák szerepe a demokrácia működésében szintén alulreprezentált. Az, hogy a választópolgárok hogyan viszonyulnak a demokratikus intézményekhez, hogyan értelmezik jogaikat és kötelezettségeiket, alapvetően befolyásolja a demokrácia egészségét.

V.

Az értekezésnek vannak olyan direkt megállapításai, amelyekkel maradéktalanul egyetérthetünk, és egyértelmű rögzítésük előremutató kutatási eredmény. Ezek közül kettőt emelek ki.

²⁴ Gaus, Gerald. "Political Philosophy as the Study of Complex Normative Systems." Chapter. In *Public Reason and Diversity: Reinterpretations of Liberalism*, edited by Kevin Vallier, 237–65. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

Tóth Gábor Attila szerint a modern autokraták legfőbb stratégiája, hogy demokratikusnak és jogtisztelőnek mutassák magukat, miközben hagyományos önkényuralmi jellemzőket alkalmaznak. Ennek érdekében fenntartják a demokratikus intézmények látszatát, például a többpárti választásokat és az alkotmánybíróságokat, de ezek működését korlátozzák vagy manipulálják saját érdekeik szerint. A modern autokraták gyakran kiválasztanak és összeillesztenek különböző intézményi és jogtechnikai megoldásokat a liberális demokráciákból, hogy legitimálják saját rendszerüket, miközben eltorzítják azokat.

Tóth Gábor Attila a „gonosz jog” fogalmát olyan rendszerekre alkalmazza, amelyekben a jogrendszer erkölcsileg elítélhető és káros. Példaként említi a náci és a sztálini rendszert, amelyekben a jogrendszer szisztematikusan elnyomta az emberi jogokat és lehetővé tette a tömeges erőszakot. A „gonosz jog” fogalma a háború utáni jogfilozófiai és bírói diskurzusban alakult ki, amikor a náci Németországban alkalmazott jogrendszert vizsgálták. Ebben a kontextusban a „gonosz jog” olyan jogrendszert jelent, amely erkölcsileg elítélhető és az emberi jogokat sérti. Tóth Gábor Attila hangsúlyozza, hogy a modern autokratikus rendszerekben is lehetnek olyan jogi mechanizmusok, amelyek hasonlóan károsak, de ezek nem mindig egyértelműek, és gyakran szürkezónában működnek.

VI.

A hivatalos bírálathoz foglaltak alapján Tóth Gábor Attila értekezése messzemenően megfelel az MTA Doktora tudományos cím követelményeinek, ezért javaslom a Bíráló Bizottságnak, hogy a szerző részére az MTA Doktora címet ítélje meg.

Dr. Chronowski Nóra

az MTA doktora